

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ТА ГОЛОДОМОР НА ЗІНОВ'ЄВЩИНІ

Питання колективізації сільського господарства завжди було для більшовицького керівництва СРСР своєрідною «нав'язливою ідеєю». Перший напад «колективізаторства», який стався з ним у 1919 році, викликав численні селянські повстання. На території Єлисаветградського повіту Херсонської губернії, зокрема, вибухнуло повстання отамана Григор'єва, наслідки якого відбилися на усій стратегічній ситуації на фронтах громадянської війни. Більшовицьке керівництво надовго відмовилося від ідеї об'єднання селянства колишньої Російської імперії у комуни, артіль та інші форми колективного господарства.

У часи так званої «Нової економічної політики» спроби колективізації сільського господарства на території Зінов'євської округи (так тепер називалася колишня Єлисаветградщина) були дуже обережними і мали характер поступового умовляння найбідніших верств селянства об'єднуватися з метою спільного господарювання на землі. Найбільш поширеною формою господарства були артілі. Станом на жовтень 1925 р. у окрузі налічувалося 384 колективних господарства, у тому числі 271 сільськогосподарська артіль, 21 комуна, та 92 товариства зі спільної обробки землі [1, арк. 41].

Ефективність колгоспів надзвичайно залежала від керівників господарства, а також від того контингенту селян, який погодився на об'єднання. При цьому мотивація була абсолютно різною. У артілі могли об'єднатися селяни, яким для нормального господарювання просто не вистачало індивідуального сільськогосподарського інвентарю, робочої худоби і землі. Також до колгоспу вступали і маргінальні елементи, що могли при цьому розраховувати на податкові пільги, отримання матеріальної, а іноді й продовольчої допомоги з боку держави. Результати діяльності колгоспів одночасно давали більшовикам і певні надії, і викликали деякі розчарування. Частка повністю самостійних рентабельних (так званих «здорових») колгоспів складала лише 5%. [1, арк. 42-43].

У той же час завдяки наявності тракторів, правильній сівозміні колгоспи вважалися ефективнішими на 25-40% товаровиробниками за одноосібників. Важливим критерієм була інтенсивність використання робочої худоби. Навантаження на одного коня у середньому складала 11,9 десятин у артілі, 7,7 десятин - у ТСОЗ, у той час як у середняцькому господарстві не перевищувала 5-6 десятин. «Здорові» колгоспи у голодному 1925 р. мали можливість продати 3-4 тис. пудів хліба кожен, а також засіяти сортового насіння на площі до 600 десятин [1, арк. 44].

Однією з основних проблем сільськогосподарської кооперації називали велику заборгованість перед кредитними товариствами «Сільгосподаря», яка складала до 400000 крб. [4, арк. 48].

У той же час Сільгоспбанк у 1924 р. видав 375559 крб. кредитів, 1925 р. - 1396559 крб. Головний кредит припав на 79 сільськогосподарських товариств, 112 колективів округи. Окрім грошових сум, Сільгоспбанк поставив до округи 173 трактори, які сприяли піднесенню ефективності колгоспів [1, арк. 49-52].

Відштовхуючись від подібних міркувань, керівництво СРСР, республіки та округи за будь-якої можливості намагалося доводити селянам, що колективне господарювання є серйозною альтернативою одноосібному

селянському господарству і має перед останнім значні переваги. Проте, попри певний матеріальний стимул до об'єднання, селяни не квапилися змінювати свій звичний робочий ритм на більш напружений колгоспний, нехай би він і давав можливість заробити і жити хоч трохи ситніше. Окрім того, традиційний індивідуалізм українських селян також стояв на заваді об'єднанню у колгосп.

Відповідно традиційним ворогом колгоспів були заможні селяни - т.зв. «куркулі», що не без підстав звикли вважати себе господарями села. Саме вони і мали найбільшу вигоду від НЕПу. Незважаючи на серйозний податковий тиск, тільки заможні селяни могли дозволити собі викинути на ринок достатню кількість продукції, аби багатіти і вкладати кошти у розширення посівної площі, придбання сільськогосподарських машин, наймати своєрідну клієнтелу з числа менш заможних сільських мешканців. Окрім того, куркуль міг впливати на ринкові ціни, притримуючи зерно, або навпаки, демпінгуючи за рахунок його кількості.

З огляду на це більшовикам постійно доводилося шукати все нові аргументи для селян, особливо середнього статку, аби залучити їх у колгоспи.

У 1928-1929 рр. на півдні УРСР стався новий недорід, що викликав черговий випадок масового голодування більш ніж 3 млн. селян. Серед різноманітних заходів його подолання партійне керівництво республіки передбачило і черговий етап залучення селянства до колгоспів. Зокрема було поставлене завдання посилити допомогу сільськогосподарськими машинами на пільгових умовах насамперед маломіщним середняцьким та бідняцьким господарствам, а також «Скерувати всі міроприємства в такий спосіб, щоб посилити соціалістичний сектор на селі й, зокрема, посилити нові колгоспи». Через це із загальної кількості зерна, призначеного для осінньої посівної, що складала 112,1 тис. т, лівова частка була виділена у кредит маломіщним, бідняцьким господарствам та колгоспам. Як наслідок площа усупільненої землі на листопада-грудня 1929 р. виросла з 17% до 37%. Зростання темпів колективізації під час голодування не могло не бути поміченим радянським керівництвом [8, арк. 126].

Прихованою формою залучення сільського населення до колективної праці можна вважати розповсюдження громадських робіт [8, арк. 119].

Темпи колективізації вважалися недостатніми. Тим більше, що затвердження першого п'ятирічного плану передбачало значне зростання чисельності армії промислових робітників, яких потрібно було забезпечити продовольством. 5 січня 1930 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про темпи колективізації та заходи допомоги колгоспному будівництву». У постанові передбачалося закінчення суцільної колективізації в Україні восени 1931 р., принаймні навесні 1932 р. [13, с. 85-86].

Одночасно у 1930 р. розпочалася кампанія розкуркулення.

VIII пленум Зінов'євського окружного комітету КП(б)У, керуючись постановою про суцільну колективізацію, ухвалив рішення про ліквідацію господарств, що вважалися куркульськими.

Станом на березень 1930 р. 75% селян Зінов'євської округи опинилися у колгоспах, у більшості випадків всупереч власній волі. Влада здебільшого намагалася усупільнити все селянське майно, хоч постанова і передбачала створення колгоспів у формі артілей зі збереженням за селянами присадибного господарства та частини худоби. Подібна політика викликала значну кількість селянських заворушень. У 1929 р. на території округи було зафіксовано 1547 випадків «куркульського реагування», у 1930 р. - 1427

актів. Окрім того, Державне політичне управління доповідало про 237 випадків прямої агітації проти здачі хліба [2, арк. 4].

У березні 1930 р. у газеті «Правда» надруковано статтю Й. Сталіна «Головокружение от успехов». Генеральний секретар звинуватив місцеву владу у застосуванні репресивного тиску на колгоспників, вимагав повернутися до добровільного принципу колективізації, а також нагадував про дотримання статут сільськогосподарської артілі. Тож значна кількість селян отримала змогу вийти з колгоспів. Поступку влади селяни сприйняли як шанс зберегти своє господарство. Вони вважали, що, виконавши план хлібоздачі, зможуть переконати владу припинити усупільнення землі. Так, по Зінов'євській окрузі було заплановано заготовити у 1930 р. 10 млн. 785 тис. пудів зерна, у тому числі на одноосібників припадало 6 млн. 645 тис. пудів. Реально було заготовлено 13 млн. 453 тис. пудів зерна (тобто план був виконаний на 123%), у тому числі 9 млн. 900 тис. пудів - по одноосібному сектору. У той же час колгоспи та радгоспи виконали план лише на 75 % [2, арк. 7-8].

Продовження колективізації у 1931 р. розчарувало селян. Вони неохоче працювали і почали приховувати хліб від держави, небезпідставно побоюючись, що його просто відберуть. Обсяги заготовленого хліба невблаганно зменшувалися з року в рік. Вже на початку 1932 р. органи партійної влади констатували, що більшість селян недоїдають, у тому числі сім'ї червоноармійців. Також констатувалося, що місцеві керівники ігнорують випадки голодування, роблячи вигляд, наче нічого страшного не відбувається.

Також наслідком примусової колективізації став масовий забій худоби, яка підлягала усупільненню, та падіж тварин в громадському стаді через поганий догляд та нестачу кормів. У Знам'янському районі станом на 1.01.1932 р. налічувалося 13428 голів великої рогатої худоби, а на 15.12.1932 р.- лише 12188 голів. Падіж серед телят сягав 40% [9, арк. 23-24].

Наслідком посилення тиску на селян стало те, що продовольства було заготовлено набагато менше ніж у попередньому році. На село були направлені сумнозвісні «25-тисячники»; створювалися «буксирні бригади». Вони мали завадити селянам приховати хлібні запаси, та безумовно конфіскувати те, що приховували селяни, аби хоч якось пережити зиму. У «боротьбі за хліб» проти селянства взяли особисту участь навіть вищі партійні функціонери. Так візит до с. Рівного Новоукраїнського району Л. Кагановича моментально призвів до виявлення 737 ям з прихованим зерном, а візит В. Затонського до с. Піщаний Брід - 18 схованок. У результаті 88% колгоспників Одеської області, до якої належали станом на 1931-1933 рр. райони майбутньої Кіровоградщини, на кінець 1932 р. залишилися без хліба взагалі [10, с. 430].

Пік голодування припав на кінець 1932-поч. 1933 рр. Внаслідок повної дезорганізації сільського господарства, численних зловживань колгоспного правління та членів сільрад, репресивних заходів проти селян, останні почали саботувати хлібозаготівлі, приховувати та розкрадати зерно, боячись залишитись без продуктів харчування взагалі, для чого мали усі підстави.

Відповідальність за провал хлібозаготівель було традиційно перекладено на низову ланку радянського керівництва. Тільки у вересні 1932 р. зі своїх посад були позбавлені 56 голів колгоспів та 52 члени правління, відповідно до суду було притягнуто 64 особи [2, арк. 9]. Серед них були як ті члени колгоспного правління, що обманювали селян, розкрадаючи чесно зароблене ними зерно, так і ті, хто захищав селян, відмовляючись відбирати у них те,

що вже було роздано на трудодні.

Необґрунтоване списання трудоднів суттєво зменшувало натуральну оплату селянської праці. Так, в артілі «Нове життя» Олександрівського району у листопаді 1932 р. кількість нарахованих колгоспникам трудоднів було зменшено майже наполовину - з 52690 до 29000 [10, арк. 431]. Це у свою чергу призвело до зменшення стимулу селян до праці і, одночасно, заохочувало до крадіжок та приховування наявних продовольчих запасів.

7 листопада 1932 р. до УРСР для з'ясування ситуації прибула комісія на чолі з В. Молотовим, яка дозволила республіканській владі вжити заходів щодо примусового збору зерна. Найстрашнішими серед таких заходів були занесення колгоспів на «чорну дошку».

Тож по населених пунктах Зінов'ївщини поїхали активісти, які намагалися умовити селян здавати зерно, а разом з тим розвідували ситуацію на селі, аби потім вдатися до найжорстокіших заходів впливу.

У свою чергу районне начальство намагалося будь-що врятувати власну кар'єру, бодай і за рахунок вимираючого селянства. Один з епізодів подібного потрапив навіть у доповідь Г. Петровського і був зафіксований у протоколі ХУІІ з'їзду партії: «...в январе 1933 г. в Новоукраинский район Одесской области заехал товарищ Затонский. Дела с хлебозаготовками обстояли плохо. Товарищ Затонский предложил выбрать какой-либо один объект, развернуть там массоворазъяснительную работу, провести широкую операцию по изъятию затаенного хлеба и тем добиться перелома в хлебозаготовках в районе. Решили остановиться на колхозе «Первое мая», где надо было таким путем взять 360 ц хлеба. Стоило однако только товарищу Затонскому выехать из района, как начальник райГПУ, по заданию районного руководства, поехал в совхоз «Червона поляна», «выжал» из директора совхоза 360 ц хлеба, сдал на элеватор, после чего районное руководство рапортовало товарищу Затонскому и обкому о том, что «на основании большевистского применения рекомендуемых товарищем Затонским методов достигнут перелом в хлебозаготовках» [12, с. 141].

Хлібозаготівлі тривали до весни 1933 р. Тим часом невиконання плану заготівель призвело до зриву постачання хліба до міст. Узимку 1932/33 р. у м. Зінов'євськ припинилася видача заробітної платні. У лютому були введені хлібні картки і централізоване постачання робітників. Лише навесні 1933 р., коли стало зрозуміло, що більше зерна у селян немає, влада вирішила трохи послабити тиск на селянство і заохотити його до роботи, надавши невелику продовольчу допомогу насамперед колгоспникам.

Відповідно до березневого розпорядженню Одеського обкому на колгоспи виділялася продовольча позика. У першу чергу позику отримували голова сільради, секретарі партосередку та комсомольської організації. Також голова сільради отримував позику для колгоспників і окремо для бригадирів сільськогосподарських бригад та інших категорій сільського активу. [6, арк. 22-23].

Протягом року були вжиті заходи щодо припинення голодування, яке було причиною масової смертності селян. За станом колгоспників постійно слідкували партійні органи. Посилилася боротьба зі зловживаннями. Як результат - були звільнені з роботи найбільш одіозні районні начальники, а деякі з них віддані під суд [4, арк. 27].

Останніми жертвами голоду на Зінов'ївщині стали переселенці з Білорусії та Полісся. Користуючись тим, що люди ще не адаптувалися на новому місці, голови колгоспів та сільрад ще й наприкінці 1933 р. прагнули не виплачувати їм трудодні. У результаті в с. Суботці ще й на початок 1934 р.

голодувало 7 сімей переселенців. У одній з них померли батько та мати, залишивши кількох опухлих від голоду дітей [7, арк. 2-2 зв.].

Лише протягом 1934 р. смертність від голоду припинилася. До того моменту на теренах майбутньої Кіровоградської області встигло померти не менше, ніж 22370 селян та 2215 мешканців міста [11, арк. 13-14].

Таким чином можна впевнено стверджувати, що голод, який супроводжував «великий перелом» радянської внутрішньої політики на рубежі 1920-1930-х рр. власне і виник як наслідок цього «перелому». Саме нав'язливе бажання радянського керівництва будь-що загнати селян у колгоспи призвело до низки заходів, що спершу повністю дезорганізували сільськогосподарське виробництво в країні, потім спричинило масове голодування, що у кінцевому підсумку зумовило масову смертність жахливих масштабів, людожерства та трупожерства. Окрім людських жертв, руйнування усталеного життєвого укладу усіх українських селян позначилося на стані сільського господарства на багато років у майбутньому, спричинило тривалу деморалізацію суспільства і травмувало історичну пам'ять народу.

Список використаних джерел

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Ф.П-2. оп. 1. Спр. 389. 2. ДАКО, Ф.П- 2. оп. 1. Спр. 536. 3. Ф. П-4. оп. 1. Спр. 99. 4. ДАКО, Ф. П-68. оп. 1-А. Спр. 6. 5. ДАКО, Ф. П-68. оп. 1-А. Спр. 10. 6. ДАКО, Ф. П-68. оп. 1-А. Спр. 33. 7. ДАКО, Ф. П-68. оп. 1-А. Спр. 41. 8. ДАКО, Ф. Р-229. оп. 1. Спр. 1. 9. Державний архів Черкаської області, Ф. П-446. оп. 1. Спр. 191. 10. Голодомор 1932-33 років в Україні: документи і матеріали - К.: Видавничий дім «Києво- Могилянська Академія», 2007. - 1128 с. 11. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-33 рр. в Україні. Кіровоградська область. - Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2008. - 920 с. 12. XVII съезд ВКП(б). Стенографический отчет. 26 января - 10 февраля 1943 года. - М.: Партиз- дат, 1934. 13. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. Т. 2. (ноябрь 1929 - декабрь 1930). -М.: РОССПЭН, 2000. - 927 с.